

„Белегът” на институцията

Ирина Тодорова*

Малко наброй са изследванията у нас, насочени към живота на децата в специализираните институции. Малко се знае за тази специфична среда на развитие и влиянието, което оказва върху живота на тези деца. През 70-те години на миналия век, адаптирайки методика за диагностика на развитието от 0 до 3 години, Василка Манова-Томова включи в изследванията си малка част деца, отглеждани в Дом. Резултатите, в подкрепа на множество проучвания на западни изследователи показаха, че развитието в тези условия се различава от развитието в семейна среда. Страдат всички аспекти на познавателното развитие. Децата изостават в сравнение със своите връстници. Колкото по-продължителен е престоят им в институция, толкова по-трудно преодолими са последиците.

До този момент не е бил намерен подход за преодоляване на негативните последици от институционалната грижа. Полагани са усилия за ограничаването им като са въведени мерки за извеждане на децата от Домовете, но за съжаление до момента и те не са дали очакваните резултати.

Много често анализът на влиянието на институционалната грижа е резултат от наблюдение на развитието и поведението в рамките на институцията. Изводите са следствие от съпоставки с деца, растящи в семейна среда и обикновено се свеждат до когнитивното развитие или успешната интеграция в обществото след напускане на Дома. Извеждането на едно по-малко дете, прекарало част от живота си в институция от домовете и настаняването му в семейна среда обаче показва, че белегът на институционалната грижа върху живота на детето разпростира далеч по-широко своите „пипала”. От отглеждането в специализирана институция са пострадали не само когнитивните процеси. Ограничен от обстоятелствата, процесът на социализация е бил изопачен до степен, в която децата разпознават връзките и

* Авторката е д-р по социология, гл.асистент в Технически университет – Варна (катедра „Социални и правни науки”, секция „Психология”) и работи като психолог в *Център за приемни родители* към сдружение „Съучастие”.

отношенията в Дома, но срещат сериозни трудности в разпознаването и усвояването на ролевите модели в семейството, трудно изграждат отношения на привързаност и сигурност в устойчивостта на новоизграждащите се връзки със семейството. Характерът на връзките с връстниците след напускане на институцията носи белега на връзките с връстниците от институцията. Натрапливата необходимост от вниманието на възрастния в Дома ги прави безкритични в отношенията с възрастните извън него.

Напусналото специализираната институция дете пищи от ужас щом види баня и потрепва в рев след пускането на водата и насочването ѝ към тялото му. Прикрива с ръце лицето си и моли настойчиво да не го „скриват”. Напусналото специализираната институция дете гледа с жаден поглед поднесената му храна и с невиждана скорост натъпква цялото количество в устата си. Безкритичното отношение към вида ѝ, изразът на задоволство пред огромното количество, което сега би могло да получи, изумява наблюдателя, който за първи път в живота си среща дете от институция. Детето, напуснало Дома заобикаля отдалече сградата, в която до момента е преминал живота му. Дърпа в страни възрастния и пита многократно: „Нали няма да ме оставиш там?” Детето от Дома посяга към стоката в магазина, взема я и я слага в джобчето си, защото не разбира, че има начин да придобиеш нещо. Не разбира, че нещата могат да бъдат негови или на друг, че обществото е изработило механизми за регулиране притежанието на нещата. Детето от Дома ще поздрави всеки на улицата. Мил жест ще бъде достатъчен, за да направи то онова, което е било поискано от него. То вероятно никога не е имало възможност да изгради близки отношения с някого, никога не е имало по-специално отношение, никога не е преживяло по-специално отношение. Хората за него са били и продължават да бъдат еднакво познати и непознати, еднакво значими и незначими. Ориентира се от техните жестове на внимание, но е твърде вероятно да остане напълно индиферентно.

Детето в институция се разпознава зад определения като „глупак”, „черньо” и „куку,..”. Поощрява смаяният възрастен да се обръща към него така, защото не разбира защо е необходимо изведнъж да бъде дефиниран по различен начин. Прикрива с ръце лицето си, но намира за напълно естествено и обичайно

да му бъде посегнато. То бяга, когато се опитате да го прегърнете, като не само не разбира какво искате да направите, но се страхува, че ще му навредите. С писък „Ще ме удушиш!“, то отблъсква обгърналите го ръце на възрастен и внимава да не повтори действието.

Детето от дома изпитва болка всеки път щом възрастния посегне да го измие вечер преди лягане, защото дупето му е непрекъснато подсечено от лошата хигиена след използването на едва два памперса на денонощие. Дупето му е червено и изпитва болка всеки път щом топлата вода залее тялото му.

Дълго след извеждането от Дома, детето подава сигнали за непрекъснато преживявания недостиг на храна, готово е да погълне огромни количества, за да запаси душата и тялото си за следващия познат му до болка миг, в който ще изпита глад и този глад няма да бъде задоволен. То подава сигнал за изпитваната болка от наранената кожа, отразила по себе си белезите на недоимъка в домовете. В очакването да го залее студена или гореща вода, сгърчило тялото си то дълго отразява припряността на персонала, заради която то никога не е изпитало удоволствието от къпането или внимателното отношение на възрастния.

Години наред дете от Дома утвърждава в себе си единствената представа, че неговата потребност, неговата необходимост представляват незначителен факт, че светът е такъв какъвто го организират възрастните около себе си, в съответствие със собственият си, субективно ориентиран свят. Голямата метална лъжица, често обира храната от бузите на детето, защото нейното съдържание никога не е толкова, колкото детето може да поеме едновременно. Заради бързане за другите или за нещо друго, в този кратък миг на общуване с възрастния, детето преживява многократно бързото и грубо вкарване на големият метален предмет в устата му, наблюдава припрените действия на лелката, стремяща се да приключи бързо със „задължението“ си. Въпреки негативните краски на подобно взаимодействие детето е доволно, защото въпреки че е било грубо, то е било взаимодействие. Възрастният се е погрижил за него, нахранил го. А може и да му се е усмихнал. Миг след това краят на

взаимодействието приключва. Големите ръце го понасят към леглото, в което детето ще продължи да се справя със самотата си.

Опитите да привлече вниманието върху себе си много отдавна са показали своята безрезултатност. Възрастният се е представил в ролята на обслужващ персонал, който общува под режим в зависимост от планираните в програмата дейности. Утвърждавал ден след ден този свой образ, представил се в него, независимо дали се казва Пенка, Гергана или Мария, дали носи името на останалите двадесет души, които влизат в неговата роля, той е представил себе си като безразличен, незаинтересован и индиферентен.

Изнервен от задължението да повтори едно и също действие с петнадесет деца, възрастният негативно оценява всеки порив на детето да изрази отношението си, да потърси внимание, да поиграе с него, докато го къпят или хранят. Използвал достатъчно епитети той е осигурил на детето „прекрасна” идентичност, принадлежността към която то търси дълго след като е напуснало институцията. „Казвай ми педераст!” – казва то – „Няма никакъв проблем.” И не разбира смущението на възрастните. Не разбира защо сега някой проверява водата преди да насочи водата към него. Не разбира защо някой задава въпроса – Искаш ли още? и отива да магазина, за да купи крем за подсичане на дупе. Защо памперсът се сменя няколко пъти на ден и защо грубите действия на възрастния са заменени от внимателно почистване на нараненото му дупе. Детето не разбира какво означава въпросът: Искаш ли? и още по-малко: Какво да ти подаря за рождения ден? То мълчи пред тези въпроси и ако не получи допълнително разяснение какво точно означават, променя темата като я насочва към нещо далеч по-познато.

Наслагвали се в годините, многократно еднотипно протичащи всякакви всекидневни ситуации на негативен опит са изградили в съзнанието на тези деца представи за себе си, възрастните, връзките и взаимодействията с възрастните, които децата очакват в новата ситуация. Те не разбират промяната, когато институцията е **била единствената им опит**. Опитът от обичайно протичащите по определен начин ситуации се е сраснал със съзнанието им до степен, в който е формирал очакванията, че бъдещите ситуации ще се развият точно така, както са

се развивали и миналите. Месеци наред наблюдават различията, които шокират тях точно толкова, колкото очакванията на децата шокират „родителите”. Дълго време децата са напрегнати и притеснени от промените, опитват се да се приспособят към иначе случващите се събития. Месеци след извеждането им проверяват съществуването на старите модели в новите ситуации. Нуждаят се от години, в които случващи се по нов начин отношения да формират нов опит, а той бъде проверен за устойчивост и помогне за преодоляване на травмата от миналото.

Едва забележими в Дома, тези преживявания потресават чувствителното око на човек, пожелал да се грижи за такова дете. Времето, необходимо за преодоляване на подобна травма, е единствен свидетел на продължителността и силата, с която подобно преживяване е „премазвало” детската психика. Периодът от време необходим за преодоляването ѝ, показва множеството наслоявания на ситуации със сходен характер дефинирали единствения опит на детето. Семействата се отчайват, че ще успеят някога да преодолеят нанесените травми.

За съжаление подобна ситуация е само един пример от всекидневието на децата, отглеждани в Домове, отражението, на което бързо бива регистрирано от семействата полагащи грижи за тези деца. Месеци наред, многократно случващи се по нов начин ситуации се борят неуспешно със спомена от миналото, до момента, в който новосформираният опит убедително опонира на миналия. Силата на формираният в началото опит обаче се оказва толкова голяма, че въпреки че настоящия, подсказва други възможни измерения на човешките отношения, той не е в състояние да подтисне ужаса от съществуването на миналото и го превръща непрекъснато в осъзната опасност.

Много приемни родители и осиновители предусещат този страх в детето и за съжаление не рядко той става тяхно средство за контрол над поведението на детето. Непрекъснатите, неразбираеми за останалите влияния на институционалната грижа формират характер и поведение, чийто закономерности са напълно непознати за семействата. Поради липса на знание за опита на детето не могат да бъдат разпознати. Възниква желание за контрол над

поведението на детето или върху конкретно негово действие. Причините са неразпознати, не може да бъде избрана подходяща ответна реакция. Предусетили страха на детето, семействата изпробват силата на въздействие върху детското поведение и веднага установяват, че именно той е най-мощния регулатор на поведението на детето. Подсещанията за Дома, придружени от намеци за връщане на детето, моментално трансформират намеренията или действията на детето в пожеланите от „родителя“ измерения.

Публикувано в:

Сборник доклади на Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий", 2010.